

I. Конституциялык палатанын 2020-жылы кабыл алынган чечимдеринин сереби.

2020-жылы Конституциялык палатага 66 кайрылуу келип түшкөн. Конституциялык палатага келип түшкөн кайрылуулар жана даттануулар боюнча 6 токтом жана 11 чечим кабыл алынган, алардын ичинен:

- ченемдик-укуктук актыларды Конституцияга карама-каршы келбейт деп таануу жөнүндө 4 чечим;

- талашылып жаткан ченемдик-укуктук актыларды Конституцияга толугу менен же жарым-жартылай карама-каршы келет деп таануу жөнүндө 7 чечим.

1) Конституциялык палата 2020-жылдын 11-мартындагы чечими менен «Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарында окуу китептерин ижарага берүүнү этап менен киргизүү» Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 16-октябрындагы № 671 токтомунун конституциялуулугун текшерүү жөнүндө ишти карап чыгып, талашылып жаткан токтомду Конституцияга карама-каршы келбейт деп тапкан.

Конституциялык палата өзүнүн чечиминде мамлекеттин позитивдүү милдеттенмесинин мүнөздүү белгилеринин бири болуп, ал тарыхый өнүгүүсүнүн кайсы бир этабында экономикалык мүмкүнчүлүктөрдөн ыктыярдуулугу жана көз карандылыгы саналат. Мамлекеттин экономикалык мүмкүнчүлүктөрүнүн өсүшүнө карай милдеттердин көрсөтүлгөн көлөмү көбөйүшү мүмкүн жана өзүнө билим берүү процессин гана эмес, окуучуларды ташуу, аларды тамак-аш менен камсыз кылуу, бир калыптагы кийимди акысыз негизде берүү жана башкаларды камтыйт.

Бирок, мамлекет тарабынан көрсөтүлүүчү бакубаттуулуктун деңгээли ар кимдин негизги жалпы билимди акысыз алууга укугун камсыз кылуу жөнүндө конституциялык талапты иш жүзүндө жүзөгө ашыруу үчүн зарыл болгон минималдуу көлөмдөн төмөн боло албайт.

Ошону менен бирге, жогорку технологиялар өнүгүп жана адамдын турмуш тиричилигинин көптөгөн чөйрөлөрү санариптештирилип турган шарттарда, окуу материалдарынын жалпыга жеткиликтүүлүгүн башка жолдор менен камсыз кылуу мүмкүн болуп турган маалда, мамлекеттен кагазга басылган окуу материалдарды - китептерди акысыз негизде берүү боюнча милдеттенмесин аткарууну талап кылуу, арыздануучу шилтеме жасап жаткан конституциялык орнотмолорго ылайык келет деп эсептөөгө болбойт.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн каралып жаткан токтому «Билим берүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 45-беренесинин 2-бөлүгүн жүзөгө ашырууда кабыл алынган, ага ылайык «Жалпы билим берүүчү уюмдарда окуу китептерин ижаралоо Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген тартипте жүзөгө ашырылат» деп белгиленген.

Башка сөз менен айтканда, жалпы билим берүү мекемелеринде китептерди ижаралоо мыйзамда караштырылган, ал эми талашылып жаткан

токтом көрсөтүлгөн мыйзамдын жөнгө салуу предметинен тышкары чыккан жаңы жоболорду камтыбайт.

Демек, каралып жаткан токтом Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 20-беренесинин 2,3-бөлүктөрү, 5-бөлүгүнүн 9-пункту менен каралган адамдын жана жарандын укуктарына, эркиндиктерине чектөөлөрдү киргизүү жагында эрежелердин сакталышын сынга алып, конституциялык-укуктук баа берилиши мүмкүн эмес.

Талашылып жаткан токтом кодулоочу мүнөздөгү жоболорду да камтыбайт. Талашылып жаткан акт менен бекитилген Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү мекемелеринде китептерди ижарага берүү Тартибинин 4-главасында социалдык колдоого муктаж үй-бүлөлөрдүн окуучуларына (үй-бүлөлөргө) окуу китептери бекер же жеңилдетилген шарттарда берилет деп караштырылган. Бул балдардын (үй-бүлөлөрдүн) категориясы жогоруда көрсөтүлгөн конституциялык жана эл аралык жоболордон келип чыккандай, мамлекеттин өзгөчө коргоосунда турган социалдык топтордун катарына кирет.

Ошону менен, позитивдүү кодулоону колдонуу жолу менен, кайсы бир белгилери боюнча өтө алсыз адамдардын категориясына жогорулатылган кепилдиктерди берүү жолу менен коомдо нагыз тең укуктуулук орнотулган. Тең укуктуулуктун жана кодулабоонун принциптеринин бузулушу деп эч нерсеге туура келбеген артыкчылыктардын орнотулушу саналат, ал эми каралып жаткан учурда мындай жагдай жок.

Ошентип, талашылып жаткан Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому билим алууга, негизги жалпы жана орто жалпы билимди акысыз алууга, тең укуктуулук менен кодулабоочулук, баланын эң мыкты кызыкчылыктарын камсыз кылуу укуктарын бузбайт, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин чектебейт, демек, Кыргыз Республикасынын Конституциясына да карама-каршы келбейт.

2) Конституциялык палата 2020-жылдын 18-мартындагы чечими менен «Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө» КР конституциялык Мыйзамынын 28-беренесинин 7-бөлүгүнүн экинчи абзацын Конституцияга карама-каршы келбейт деп тапкан.

Талашылып жаткан ченем Кыргыз Республикасынын Судьялар кеңешине караштуу Тартип комиссиясы тарабынан судьяларга карата алдын ала эскертүү, эскертүү, сөгүш берүү түрүндөгү тартип жазаларын салуу жөнүндө чечимдери даттанууну жокко чыгарат, ал арыздануучунун пикири боюнча кодуланбоонун конституциялык принцибинин, ошондой эле ар кимдин соттук коргонууга болгон укугунун бузулушуна алып келет деп эсептейт.

Конституцияга ылайык Кыргыз Республикасынын бардык сотторунун судьялары жүрүм-турумдары кынтыксыз болгондо кызмат орундарын ээлеп турат жана өз ыйгарым укуктарын сактап калат.

Кынтыксыздык талаптарын бузуу деп - судьянын бийик наамы менен коошпогон, жосундардын олуттуу же болбосо системалуу жасалышы түшүнүлөт.

Албетте, судьянын тартиптик жосуну сот тутумунун кадыр-баркына орду толгус залакасын тийгизип, ага болгон бүтүндөй ишенимге шек келтирет. Судьялардын тартип жоопкерчилиги институтунун максаты болуп, сот системасынын натыйжалуулугунун коомго зарыл болгон деңгээлин сактоо кызыкчылыгында маселелерди чечүү болуп саналат. Коомдо пайда болуучу конфликттерди чечүүнү камсыз кылуучу жана укук үстөмдүгүн жана мыйзамдуулукту кепилдеген институт катары сот бийлигинин вазыйпасына жана өзгөчө табиятына карай, судьянын персонасына, анын жүрүм-турумуна, ошондой эле кесиптик милдеттерди аткаруудагы жогорулатылган талаптар акталган болуп саналат жана сот адилеттиги чөйрөсүндөгү Конституция жана эл аралык стандарттар менен макулдашылат.

Ушуга байланыштуу, ээлеген кызмат ордунан бошотууга байланышпаган тартип жазаларды салуу жана судьяны тартип жоопкерчилигине тартуу мүмкүнчүлүгүн орнотуу судьянын өзүнүн жүрүм-турумуна жана өзүнүн кесиптик милдеттерин аткаруусуна жогорулатылган жоопкерчиликти камсыздоо үчүн керектүү инструмент болуп саналат.

Ошону менен бирге, судьянын тартип жоопкерчилигинин процедурасы судьянын конституциялык-укуктук статусу менен шартталган өзгөчө спецификага ээ болушу керек жана судьянын көз карандысыздыгы менен анын коом алдындагы жоопкерчилиги ортосундагы балансты камсыз кылууга тийиш.

Ар бир судьянын анын контролсуздугун жана жоопкерчиликсиздигин билдирбеген көз карандысыздык принцибин камсыздаган негизги инструментарий болуп судьянын алмашылгыстыгы жана кол тийбестиги саналат. Бул касиеттер жеке артыкчылыктар катары каралышы мүмкүн эмес, анткени ал коомдук кызыкчылыктарды, баарынан мурда сот адилеттигинин кызыкчылыктарын коргоо каражаты катары каралат. Коомдогу кандай гана болбосун кризисти жеңүүнүн, адамдын укуктарын жана эркиндиктерин коргоонун эффективдүү кепилдиги болуп чыныгы көз карандысыз жана коомдун ишенимине ээ болгон жалгыз сот гана боло алат. Өз кезегинде, мындай соттун иштеши судьянын өзүнө карата негизсиз айыптоолордон жана зомбулуктан болушунча корголгон жерде гана болушу мүмкүн. Иш жүзүндө толук максаттуу ишке ашырылуучу ишенимдүү процедуралык кепилдиктер судьяларды оюна келгендей жана негизсиз жазалардан, демек, аларга мыйзамсыз кысымдан коргоонун негизги фактору болуп саналат. Тартип жазанын салынуусу жөнүндө чечимди кайталап кароонун ишенимдүү процедурасы жок болгон учурда негизсиз тартип жазасына дуушар болуунун реалдуу коркунучу, судьялардын көз карандысыздыгынын кепилдигинин даражасын кемитип, алар өзүлөрүнүн ыйгарым укуктарын эффективдүү аткарууда тоскоолдуктарга учурашы мүмкүн.

Мында судьяга салынган тартип жазасына даттануу мүмкүндүгүн берүү жөнүндө жоболорду камтыган эл аралык стандарттар дагы эске алынууга тийиш. Алсак, Сот органдарынын көз карандысыздыгынын Негизги принциптеринин айрым жоболору (БУУнун Башкы Ассамблеясында 1985-жылдын 29-ноябрындагы жана 1985-жылдын 13-декабрдагы резолюциялары менен жактырылган) судьянын үстүнөн ал өзүнүн судьялык же кесиптик милдеттерин аткаруунун жүрүшүндө келип түшкөн айып же даттануу тийиштүү процедурага ылайык токтоосуз жана калыс каралуу керек деп айтылат. Судья жооп алууга жана адилеттүү териштирилүүгө укуктуу (17-пункт); тартиптик жазалоо, кызмат ордуна четтетүү же бошотуу жөнүндө чечим көз карандысыз текшерүүнүн предмети болуусу керек (20-пункт).

Ошентип, соттук же башка орган түрүндө судьялардын тартип жоопкерчилиги маселелерин караган тартиптик органдын иштешине мүмкүндүк берген эл аралык укуктук стандарттар улуттук мыйзамдарда кабыл алынып жаткан чечимдердин даттанылуу механизми каралгандай болушун талап кылат.

Демек, алдын ала эскертүү, эскертүү же сөгүш сыяктуу тартип жазаларынын түрлөрүн судьяга карата колдонуу жөнүндө Судьялар кеңешине караштуу Тартип комиссиясынын чечими көз карандысыз текшерүүнүн предмети болушу керек. Муну, анын ичинде Кыргыз Республикасынын Конституциясы менен кепилденген жана абсолюттук мүнөзгө ээ болгон ар кимдин соттук коргонуу укугу дагы талап кылат (Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 20-беренесинин 2-бөлүгүндө каралган укуктарды чектөөнүн бир дагы конституциялык таанылуучу максаттары, тактап айтканда адамдын, жарандын укуктары менен эркиндиктери улуттук коопсуздукту, коомдук тартипти, калктын саламаттыгын, адеп-ахлагын сактоо, башка адамдардын укуктары менен эркиндиктерин коргоо соттук коргонууга укуктун жүзөгө ашырылуусуна карата чектөөлөрдү киргизүү үчүн негиз болушу мүмкүн эмес).

Ошону менен бирге, салттуу түшүнүктө соттук коргонууга укуктун судьялар үчүн жүзөгө ашырылуусу талаш-тартыштын бардык тараптары катыша турган атаандаштыкта сот адилеттигин жүзөгө ашыруунун бардык принциптерин сактоо менен соттук органда жүргүзүлгөндө, ал сот системасынын бүтүндөй кадыр-баркына терс таасирин тийгизбей койбойт. Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасы ушул маанилүү жагдайларды эске алуу менен, судьялардын соттук коргонуу укугунун жүзөгө ашырылуусу бир аз башкача жол менен болушу мүмкүн деп эсептейт.

Соттук өз алдынча башкаруу органдарына, тактап айтканда соттук өз алдынча башкаруу органынын шайланма органы болгон Судьялар кеңешине көз карандысыздыкты камсыз кылуу зарылдыгы менен түздөн-түз байланышта сот бийлигинин кадыр-баркынын сакталышы жүктөлөт. Сот адилеттигин жүзөгө ашырууга ыйгарым укуктуу, даярдыгы мыкты жана кадырлуу судьялардын катарынан, съездде шайлануучу, тек гана судьялардан

турган Судьялар кеңеши, баарынан мурда, судьялардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоого чакырылган, ошондуктан ага Судьялар кеңешине караштуу Тартип комиссиясынын чечимдерине судьялардын даттанууларын кароо боюнча функциялардын жүктөлгөнү Кыргыз Республикасы өзүнө алган эл аралык милдеттенмелердин да, ар кимдин соттук коргонуу укугу менен сөзсүз түрдө камсыз кылынуусу жөнүндө Конституциянын талаптарынын да көз карашынан орундуу болуп саналат.

Демек, мыйзам чыгаруучу административдик-юрисдикциялык орган катары Тартип комиссиясынын статусунан келип чыгып, негиздердин кенен тизмеси боюнча жоопкерчиликтин катаалдыгы менен кайтарылбастыгын жана судьялардын көз карандысыздыгы менен кол тийбестигин камсыз кылуу зарылдыгын болжогон коомдук кызыкчылыктардын балансын эске алуу менен эл аралык милдеттенмелердин жана ар кимдин соттук коргонуу конституциялык укугун камсыздоо менен зарылдыгынын натыйжасынан пайда болуучу укуктук мамилелерди жөнгө салуусу керек.

Конституциялык палата тартип өндүрүшүн демилге кылган субъектке тартип жазасы жөнүндө чечимди даттануу укугу берилиши мүмкүн эмес, анткени судьяларда мындай укуктун пайда болушу коомдук кызыкчылыкка ээ экендигин жана анын көз карандысыздык принцибин камсыздоого багытталгандыгын, ал эми башка жактар өзүнүн кызыкчылыктарын коргоо үчүн соттордо жалпы негиздерде толук кандуу мүмкүнчүлүккө ээ экендигин өзгөчө белгилейт (*чечим аткарыла элек*).

3) Конституциялык палата 2020-жылдын 18-июнундагы чечими менен Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодексинин 49-беренесинин 1-бөлүгүнүн конституциялуулугуна баа берип талашылып жаткан ченемди КР Конституциясына карама-каршы келбейт деп тааныды.

Мыйзам чыгаруучу баланы асырап алуучулар катарына кимдер кирерин аныктоо менен, андай асырап алуучунун жаш курагы 60 жаштан ашпоого тийиш деп чектөө койгон. Курагы 60 жаштан ашкан баланын туугандары, камкорчусу же көзөмөлчүсү болгон адамдар гана баланы асырап алуучу боло алышат (Балдар жөнүндө Кодекстин 49-беренесинин 1-бөлүгү). Ошентип, балдардын укуктарынын, анын эң мыкты кызыкчылыктарын камсыз кылуу принцибинин бирдейлик укуктарынын принциптери жана кодуланууга тыюу салуу менен салыштырмалуулук мамилеси өзгөчө мааниге ээ боло баштайт, анткени жеке жана коомдук кызыкчылыктар ортосундагы гана эмес, алардын ичиндеги пайда болуучу конфликттерди чечүүдө Конституциянын көз карашынан алып кароо менен буга карата жол берилүүчү мамилелердин маңызынын ачылышы талап кылынат.

Балдар – калктын өзгөчө аяр жана анчалык корголбогон категориясы, алардын укуктарын камсыз кылуу мамлекеттин биринчи кезектеги милдети болуп саналат. Ушуга байланыштуу Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 16-беренесинин 5-бөлүгүндө бекитилген баланын эң мыкты кызыкчылыктарынын принцибин толук кандуу жүзөгө ашырылуу

зарылдыгы баланын укуктар чөйрөсүндө чечимдерди кабыл алууну жана мамлекеттик саясатты аныктоону болжойт. Конституцияга ылайык ар-бир бала анын дене-боюнун, акыл-эсинин, ички руханий, ыймандык жана социалдык өнүгүүсү үчүн зарыл болгон жашоо деңгээлине укуктуу, баланын өнүгүшү үчүн зарыл болгон жашоо шарттарын камсыздоо жоопкерчилиги өздөрүнүн жөндөмдөрү менен финансылык мүмкүнчүлүктөрүнө жараша баланы тарбиялап жатышкан ата-эне менен тарбиячы адамдардын ар бирине жүктөлөт (36-берененин 2, 3-бөлүктөрү). Асырап алуу ата-эненин камкордугунан куру калган баланын кызыкчылыктарын коргоонун, үй-бүлөдөгүдөй шарттарды ага түзүүнүн жана анын мээрим алууга муктаждыгын жана такай кам көрүлүүгө муктаждыгын канааттандырууга укугунун жүзөгө ашырылуусунун негизги формасы болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасынын пикири боюнча балдарды асырап алууда жаш куракка чектөөнүн каралып жаткан учурда коюлушу баланын эң мыкты кызыкчылыктарын камсыз кылуу максаты менен шартталган.

Мындай укуктук жөнгө салуу баланын укуктар менен кызыкчылыктарынын биринчи кезекте орундалуусунун принциптеринин, ата-энелердин жана алардын баскан адамдардын милдеттеринин, ошондой эле мамлекет, коом, үй-бүлө тарабынан баланын укуктары менен эркиндиктерин кайтаруунун жана коргоонун жүзөгө ашырылуусун камсыз кылат. Демек, асырап алуучулардын укуктарынын жүзөгө ашырылуусу бала үй-бүлөлүк мамилелердин өзгөчө аярлуу субъекти катары, анын укуктары менен кызыкчылыктарын сөзсүз сакталуусунун көз карашынан жүзөгө ашырылышы мүмкүн.

Расмий маалыматтар боюнча Кыргыз Республикасында эркектердин өмүрүнүн узактыгы 69 жаш, аялдардыкы 79 жаш. Ошол эле учурда, «Мамлекеттик пенсиялык социалдык камсыздоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы менен пенсиялык курак эркектер үчүн 63 жаш, аялдар үчүн 58 жаш деп белгиленген, ошентип жарандардын көбүнө таандык болгон адамдын эмгек жөндөмдүүлүгүнүн жаш курактык чеги көрсөтүлгөн.

Курагы 60 жашка жеткен адамдарга асырап алууга уруксат берилген учурда, алар өзүнүн жаш курагына, физикалык жана финансылык мүмкүнчүлүктөр менен шартталган мүмкүнчүлүктөргө ылайык ата-энелик милдеттерин толук кандуу жүзөгө ашыруусу кыйын, ал эми айрым учурларда мүмкүн эмес болуп калуу мүмкүнчүлүгү жокко чыгарылбайт. Андан тышкары, бала өз алдынча жашай ала турган жаш курагына жеткенге чейин кайталап жетим болуп калуу жогорку коркунучу баланы коргоонун үзгүлтүксүз жана туруктуулук, ага кам көрүү жана аны тарбиялоо сапаттарынын бузулушуна, мамлекет тарабынан баланын эң мыкты кызыкчылыктарын камсыз кылуу боюнча өз милдеттерин аткаруусу анын социалдык адаптациясын кыйындатып, орчундуу татаалдыктарга алып келиши мүмкүн.

Демек, мыйзам чыгаруучу тарабынан конституциялык баалуулуктарды тең салмактоо максатында өзүнүн дискрециясы алкагында акылга сыярлык жана өлчөмдөштүк критерийлерине жооп берген чектөөнү укуктук каражат катары пайдаланылган жана башка адамдардын укуктары менен эркиндиктерин коргоого болгон конституциялык маанилүү максат менен шартталган, Кыргыз Республикасынын Конституциясы менен кепилденген адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктеринин бузулушу катары каралышы мүмкүн эмес.

4) Конституциялык палата 2020-жылдын 3-сентябрындагы чечими менен 2009-жылдын 24-июлундагы №252 сандуу «Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексине жана Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексине өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 1-беренесинин 5-бөлүгүнүн конституциялуулугуна баа берип, талашылып жаткан ченемди Конституцияга карама-каршы келбейт деп тапкан.

Талашылып жаткан ченем менен доонун эскириши жайылтылбаган менчик ээсинин же башка менчик ээсинин сот аркылуу талап кылуу укугуна дуушар болбогон талаптардын тизмесинен, эгерде мындай укук бузуулар менчигинен ажыратууга байланышпаган болсо да, менчик ээсинин же башка ээлик кылуучунун анын укугунун ар кандай бузулушун четтетүү жөнүндөгү талабына, мамлекеттик башкаруу жана өз алдынча башкаруу органдарынын көрсөтүлгөн жактарга тиешелүү мүлккө ээлик кылуу, аны пайдалануу жана тескөө боюнча алардын укуктарын бузган актыларын жараксыз деп табуу жөнүндө менчик ээлеринин же башка жактардын талаптарынан чыгарылган.

Мындай өзгөчө учурлар, арыз ээсинин пикири боюнча ар бир адамдын жеке менчикке кол тийбестик укугун бузат жана Кыргыз Республикасынын Конституциясы кепилдеген соттук коргоого укукту чектейт.

Конституциялык палата өз чечиминде менчик укугу инсандын табигый ажырагыс укугу болуп эсептелет деп белгиледи. Демократиялык мамлекетте негизделген баалуулуктар тутумунда менчик укугу адам укуктарынын жыйындысынын эң маанилүү орундарын ээлеп, анын укуктук статусунун негиздеринин бирин түзөт. Ошондуктан менчик укугун коргоо Кыргыз Республикасынын милдети болуп саналат.

Кыргыз Республикасында жеке менчик укугун коргогон камсыздоочу механизмдердин бири болуп соттук коргонуу укугу болуп саналат. Жарандык процессте соттук коргонуу кызыктар адамга доону сотко коюу укугун берүүдө турат. Бирок, жарандык укуктарды коргоо алардын башталышы же бүтүшү укуктук мамилелердин катышуучулары үчүн белгилүү бир укуктук кесепеттерди алып келүүчү убакыт фактору менен ажырагыс байланышта. Доонун эскирүү мөөнөтүн орнотуу, баарынан мурда коомдук иш-милдеттерди натыйжалуу жүзөгө ашырууну камсыздоо, жарандык жүгүртүүнүн туруктуулугун жана стабилдүүлүгүн сактоо максатына ээ болгон укуктук аныктык принцибин камсыздоого багытталган.

Менчик укугунун тутумундагы жеке менчикти коргоонун өзгөчө маанисин жана баалуулугун эске алуу менен мыйзам чыгаруучу талашылып жаткан Мыйзамды кабыл алууда аларды коргоонун ар кандай механизмдерин караштырган, алардын ыкмаларынын тизмеси Граждандык кодекстин 11-беренесинде белгиленген. Андан тышкары, коргоонун укуктук негизин жарандык мыйзамдар гана эмес, башка бирөөнүн мүлкүнө мыйзамсыз кол салгандыгы үчүн жоопкерчиликти белгилеген кылмыш жана административдик мыйзамдар да камсыз кылат. Тизмеде көрсөтүлгөн коргоонун ар бир ыкмасы өзүнчө жана башкалар менен айкалышта колдонулушу мүмкүн, мында коргоо ыкмасын тандап алуу доогердин өзүнө таандык.

Баяндалгандарды эске алуу менен, Конституциялык палата жогоруда көрсөтүлгөн укуктук механизмдер болгондо, иш-аракеттерди чектөө институтун менчик укугун коргоо чөйрөсүнө чейин узартуу жеке менчик укугун жоюу же кыскартуу, ошондой эле бул укукту сот аркылуу коргоо деп кароого болбойт деген тыянакка келди. Граждандык кодекстин 221-беренесинин 4, 5-пунктчаларын алып салуу сот адилеттигинин жеткиликтүүлүгүн чектөөгө алып келбейт, бирок жарандык-укуктук мамилелердин катышуучулары үчүн белгилүү бир жол-жоболорду жана жүрүм-турум эрежелерин белгилейт.

5) Конституциялык палата 2020-жылдын 16-сентябрындагы чечими менен Жарандык процесстик кодекстин 106-беренесинин 4-бөлүгүнүн конституциялуулугуна баа берип, талашылып жаткан ченемди Конституцияга карама-каршы келет деп тааныды.

Талашылып жаткан ченем юридикалык жактардын жана ишкердик ишти жүзөгө ашыруучу жарандардын сотко кайрылууда кийинкиге мамлекеттик алымды жылдыруу же созуп төлөө жөнүндө арыз менен кайрылуу мүмкүнчүлүктөрүн жокко чыгарат. Арыз ээсинин айтымында, жогоруда көрсөтүлгөн маселе кандайдыр бир белгилер боюнча басмырлоонун талаптарын бузуп, сот тарабынан коргонуу укугун жана Конституциянын кепилдиги менен жогору турган сот тарабынан ишти кайра каратуу укугун чектейт.

Конституциялык палата өз чечиминде Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 103-беренесинин жобосу кызыктар адамдын төлөөгө кудуретсиздиги анын сот тарабынан корголуу укугун жүзөгө ашырууга эч кандай жолтоо болбошун талап кылат деп белгиледи. Ошентип, сот адилеттигинин жеткиликтүүлүгүнүн артыкчылыгын аныктаган негизги мыйзам соттор тарабынан милдеттүү укуктук жөнгө салуу жолу менен эмес, ар бир конкреттүү иш боюнча бааланууга тийиш, тиешелүүлүгүнө жараша баалоо категориясындагы кызыктар адамдын мүлктүк абалын классификациялайт. Жогоруда айтылгандардан улам, сот акыйкаттыгын камсыз кылууга сарпталган мамлекеттик каражаттардын бир бөлүгүнүн ордун толтуруу катары, мамлекеттик алымды алуу максаты артыкчылыктуу боло албайт.

Мамлекеттик алымдарды төлөөдөн толугу менен же жарым-жартылай бошотуу, аны төлөөнү жылдыруу же созуп төлөп берүү планы жалпы конституциялык жана укуктук мүнөзгө ээ болгон укуктук каражаттар болуп саналат жана толугу менен соттук коргоого конституциялык укукту жүзөгө ашыруу маселеси жана анын ажырагыс бөлүгү - сот адилеттигинин жеткиликтүүлүгү менен байланыштуу.

Жарандык процесстик кодекстин 106-беренесинин аныктамасынын негизинде ишкердик иш-аракетке тиешеси жок, бирок каралып жаткан укукка ээ жеке жана юридикалык жактардын катарына социалдык жактан корголбогон социалдык топтор гана эмес, ошондой эле чет өлкөлүк адамдар, жарандыгы жок адамдар жана мүлктүк абалы мыкты Кыргыз Республикасынын жарандары кириши мүмкүн, ал эми ишкердик ишти жүзөгө ашыруу сөзсүз төлөө жөндөмүнүн кепилдиги боло албайт.

Ошентип, мамлекеттик алымды кийинкиге жылдыруу же созуп төлөө жөнүндө сотко кайрылууга укуктуу жактардын катарынан юридикалык жактарды жана ишкердик ишин жүзөгө ашырган Кыргыз Республикасынын жарандарын чыгарган талашкан ченем, кызыктар жактардын процесстик укуктарына жол берилгис чектөөлөрдү жана мүлктүк абалдын айырмачылыктарын киргизет. Ошону менен сот тарабынан корголуу укугун чектөөнүн жол берилбестиги, мыйзам жана сот алдында баарынын теңдиги, мүлктүк абалына байланыштуу басмырлоого тыюу салуу боюнча Кыргыз Республикасынын Конституциясында белгиленген кепилдиктерди бузат (16-беренесинин 2-бөлүгүнүн биринчи, экинчи абзацтары, 3-бөлүгү жана 20-беренесинин 5-бөлүгүнүн 3, 8-пункттары) *(чечим аткрыла элек)*.

6) Конституциялык палата 2020-жылдын 30-сентябрындагы чечими менен «Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдары жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 12-беренесинин 3-бөлүгүнүн 4-пунктун жана 13-беренесинин 2-бөлүгүнүн төртүнчү абзацынын конституциялуулугуна баа берип, “жергиликтүү кеңештер менен макулдашылган ...” деген сөздөр менен баяндалган ченемдик жоболорун Конституцияга карама-каршы келет деп тааныган.

Жарандардын билим алуу, анын ичинде диний билим алуу конституциялык укугун жүзөгө ашыруу үчүн диний билим берүү мекемесин түзүүдө, диний уюм, ишке ашыруу механизми болбогон, жарандардын тизмесин жергиликтүү кеңеш менен макулдашуу процедурасын өтүүгө милдеттүү экендиги талашылып жаткан ченемдерде белгиленген.

Конституциялык палата өз чечиминде дин тутуу эркиндиги мамлекет тарабынан жарандардын диний ынанымдарды эркин тандап алуу жана ээ болуу укугун жүзөгө ашырууда ар кандай тоскоолдуктардын пайда болуу мүмкүндүгүн жокко чыгарган укуктук шарттарды түзүүнү болжойт, анткени көрсөтүлгөн укук эч чектелүүгө тийиш эмес укуктардын категориясына кирет деп белгиледи (Конституциянын 20-беренесинин 5-бөлүгүнүн 5-пункту).

Ошондой эле Конституциялык палата диний уюмду түзүү демилгечилери болгон жарандардын, Уюштуруу кеңешинин мүчөлөрүнүн тизмесин жергиликтүү кеңештер менен аларды эсептик каттоого алуу үчүн макулдашуу талабын караштырган, каралып жаткан Мыйзамдын ченеми анын кароо предмети болгонун белгиледи. 2014-жылдын 4-сентябрындагы чечим менен талашылып жаткан ченем Кыргыз Республикасынын Конституциясына карама-каршы келет деп таанылган.

Көрсөтүлгөн Чечимде, «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө» Мыйзамдын 16-беренесинде бекитилген жергиликтүү маанидеги маселелерди аныктоо принциптеринин негизинде диний уюмду түзүүнүн демилгечилери болгон жарандардын тизмесин жергиликтүү кеңештер тарабынан макулдашуу жергиликтүү маанидеги маселелерге таандык болушу мүмкүн эмес, анткени эсептик каттоого алуу функциялары дин иштери боюнча мамлекеттик органга жүктөлгөн.

Конституциялык палата, маңызы боюнча жарандардын Уюштуруу кеңешинин мүчөлөрүнүн тизмесин чакырылган миссионерди эсептик каттоого алуу үчүн, ошондой эле диний билим берүү мекемесин каттоо үчүн жергиликтүү кеңештер менен макулдашуу жөнүндө талашалып жаткан мыйзам жоболору өзүнөн өзү жарандардын ынанымдарды эркин тандап алуу жана ээ болуу укугун жүзөгө ашырууда акталбаган жана жөнгө салуучу мааниси жок болгон тоскоолдук болуп саналат, ошону менен дин тутуу эркиндигине болгон укук, диний мүнөздөгү иш-чараларды өткөрүүдө муктаждыктарды канааттандыруу үчүн мүмкүнчүлүктөрдү чектейт деп белгиледи.

Дин иштери боюнча мамлекеттик орган тарабынан жүзөгө ашырылган диний иш-аракеттер чөйрөсүндөгү эсептик каттоого алуунун мааниси, диний негизде коомдук тартипти туруксуздаштыруучу потенциалдуу коркунуч алып келген деструктивдүү диний уюмдардын же диний ишенимдердин идеологиялык таасиринин жайылышын болтурбоо максатында, мамлекеттик деңгээлде бирдиктүү саясат жүргүзүү зарылчылыгында жатат.

Ушуга байланыштуу, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары дин иштери боюнча мамлекеттик органдын жардамы менен тийиштүү аймакта гана дин жаатындагы мамлекеттик саясатты жүзөгө ашыра алат, анын максаты коомдук тартиптин корголушун камсыз кылуу, конфессия аралык ынтымакты жана динге сабырдуулукту чыңдоо, ошондой эле диний радикализмге жана экстремизмге каршы туруу болуп саналат.

Ошентип, Конституциялык палата “Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын “жергиликтүү кеңеш менен макулдашылган ...” деген сөздөр менен баяндалган талашылып жаткан ченемдердин ченемдик жоболору, Конституциянын диний ынанымдарды эркин тандап алуу жана ээ болуу укугуна тыюу салууга кепилдик берген ченемдерине карама-каршы келет деген жыйынтыкка келди (*чечим аткарыла элек*).

7) Конституциялык палата 2020-жылдын 14-октябрындагы чечими менен Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 3-апрелиндеги №197 токтому менен бекитилген ID-карта жөнүндөгү жобонун 3-пунктунун конституциялуулугун карап чыгып, этностук таандыгы тууралуу маалыматтын ачык тексттик түрдө көрсөтүлбөй, электрондук чипте камтылышы Конституциянын 38-беренесине карама-каршы келет деп тапты.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 38-беренесине ылайык ар ким өзүнүн этностук тийиштүүлүгүн эркин аныктоого жана көрсөтүүгө укуктуу. Башкача айтканда, ар кимге өз ыктыяры менен бул адамга тийиштүү документте өзүнүн этносто таандыктыгын биринчиден аныктоо, экинчиден көрсөтүү, же болбосо аны көрсөтүүдөн таптакыр эле баш тартуу укугу берилген.

Өзүнүн этносто таандыктыгын эркин аныктоо укугу жөнүндө конституциялык жобо өзүнүн мааниси жана мазмуну боюнча адамдын өзүн өзү аныктоо, өзүн белгилүү бир этникалык жалпылыктын катарына кошуу аң-сезимдүү актысы, ошондой эле өз маданий бирдейлигин тандоо мүмкүнчүлүгүн жана этносто таандыктыгы менен байланышкан таламдарын жана кызыкчылыктарын канааттандырууга болгон укугун билдирет.

"Эркин көрсөтүү" деп уруксат берүү менен Кыргыз Республикасынын Конституциясы ар бир инсанга өзүн таанытуу формасы катары өзүнүн этносто таандыктыгы жөнүндө маалыматты каалагандай жалпыга жеткиликтүү булактарында, анын ичинде конкреттүү адамга тийиштүү расмий документтерде эркин көрсөтүү, жайылтуу жана ашкере кылуу укугун берүү зарылдыгы жөнүндө айтат.

Ошол эле учурда, аталган укуктардын конституциялык-укуктук мазмуну адамдын өзүнүн этносто таандыктыгын юридикалык маанилүү ар кандай максаттарда аныктоо же аныктабоо, көрсөтүү же көрсөтпөө мүмкүнчүлүгүндө гана эмес, өзүнүн этносто таандыктыгын аныктоодон жана көрсөтүүдөн таптакыр баш тартуу, же болбосо анын жеткиликтүүлүгүн чектөөдө да турат.

Ошону менен бирге Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 38-беренесине ылайык эч ким өзүнүн этностук тийиштүүлүгүн аныктоого жана көрсөтүүгө мажбурланбашы керек. Жалпысынан бул берене адамдын этносто таандыктыгы жөнүндө маалыматтарды, аны бирдейлештирүү максатында берилүүчү документтерде, расмий белгилөөнү анын эркине императивдик түрдө көз каранды кылып койгон. Мындан тышкары, адамдын өзүнүн этносто таандыктыгын аныктоого жана көрсөтүүгө мажбурлануусуна тыюу салууну милдеттүү түрдө камсыздоо максатында, Кыргыз Республикасынын Конституциясы аны эч кандай өзгөрүүгө дуушар болбогон чектелгис тыюулардын тизмесине киргизген (20-берененин 4-бөлүгүнүн 9-пункту, 38-берененин экинчи сүйлөмү).

Жобонун кайрылуучу тарап менен талашылып жаткан 3-пункту ID-картага киргизүүгө тийиштүү болгон маалыматтардын тизмесин бекитет. Мында маалыматтар эки категорияга бөлүнгөн: тексттик түрдөгү жана

электрондук чиптеги. Этноско таандыктыгына тийиштүү маалыматтар арыз ээсинин каалоосу менен электрондук чиптин ичине киргизилген. Тактап айтканда этноско таандыктыгы жөнүндө маалыматтарды электрондук чипке киргизүү, анын ичиндеги маалыматтардын жеткиликтүүлүгүн чектөө максатында криптографиялык технологияларды колдонууну билдирет. Бул өзүнүн этноско таандыктыгын аныктап, бирок аны жабык режиминде көрсөткүсү келген адамдын эрки боюнча гана ишке ашырылышы мүмкүн.

Бирок ошол эле учурда, эгер арыз ээси өзү кааласа, ID-картада этноско таандыктыгы жөнүндө маалыматты текст түрүндө көрсөтүү мүмкүндүгүн бербөө, өзүнүн этноско таандыктыгы жөнүндө маалыматты ачык-айкын жарыялоого, анын ичинде адамдын ким экендигин тастыктаган ID-картада да жарыялоо укугун тикелей бузуу болуп саналат. Башкача айтканда, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 38-беренесинде каралган ар кимдин өзүнүн этностук тийиштүүлүгүн эркин аныктоо жана көрсөтүү укугуна кепилдик бузулууда деп Чечимде белгиленген.

8) Конституциялык палата 2020-жылдын 21-октябрындагы чечими менен «Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 12-беренесинин 2-бөлүгүнүн жана 28-беренесинин 2-бөлүгүнүн 1-пунктунун конституциялуулугун текшерүү жөнүндө ишти карап чыгып, Конституциянын көз карашынан алганда, сот адилеттүүлүгүн жүзөгө ашырууда айкын жана одоно бузуу үчүн судьяларды тартиптик жоопкерчиликке тартууну мүмкүн деп тааныган, бирок мында судьядан, ал эмес аны жоопкерчиликке тартууга байланышса да, конкреттүү сот иши боюнча отчетту талап кылуу мүмкүн эмес деп эсептейт.

Сот адилеттиги сот бийлигинин жана ушул бийликтин алып жүрүүчүлөрү – судьялардын көз карандысыздыгы шарттарында гана натыйжалуу жана адилеттүү болушу мүмкүн. Ошондуктан судьялардын көз карандысыздыгынын, кол тийбестигинин жана өзгөчө укуктук статусунун принциптери, алардын Конституцияга жана мыйзамдарга гана баш ийүүсү, судьядан конкреттүү сот иши боюнча отчетту талап кылууга жана сот адилеттигин жүзөгө ашыруу боюнча ишине ар кандай кийлигишүүгө тыюу салуу Конституцияда чечкиндүү буйрук формасында бекитилген. Судьялардын көз карандысыздыгы жана сот адилеттиги органдарынын институционалдуу көз карандысыздык тутумунун натыйжалуу түптөлүшүндө гана сот бийлиги бейтарап болууга, адамдын укуктары менен эркиндиктерин кепилдөөгө, ошондой эле өлкөдө мыйзамдуулук режимин камсыз кылууга жөндөмдүү.

Ошону менен бирге, судьялардын көз карандысыздыгынын конституциялык кепилдиктери чексиз мүнөзгө ээ болушу мүмкүн эмес, анткени бийликтин расмий органдарынын коом алдында ачыктыгы жана жоопкерчилиги сот бийлигинин өкүлдөрүнө да тиешелүүлүгү шексиз жана судьялардын жоопкерчилик механизминин түзүлүшүн зарылдыгын болжойт. Баарыдан мурда, судьялардын жоопкерчилиги институтунун максаты коомго

зарыл болгон сот адилеттигинин жогорку деңгээлин кармап туруу кызыкчылыгында коомдук милдеттерди чечүүдө турат. Бирок, мында тартиптик жоопкерчилик тутуму ишенимдүү, болжолдуу, адилеттүү жана кыянатчылык менен пайдалануудан жана зомбулуктан корголгондой болуш керек.

Конституциянын эч ким судьядан конкреттүү сот иши боюнча отчет талап кылууга укуктуу эмес деген 94-беренесинин 3-бөлүгүнүн биринчи абзацына карабастан «Кыргыз Республикасынын судьялардын статусу жөнүндө» конституциялык Мыйзамдын 12-беренесинин 2-бөлүгүнүн талашылып жаткан ченемдик жобосу ушул тыюудан алып салууну камтыйт жана эгер судьянын тартиптик жоопкерчилик жөнүндө маселеси каралып жаткан учур болсо, судьядан конкреттүү сот иши боюнча отчетту талап кылууга жол берет. Аны менен, ушул укуктуу Тартиптик комиссия тарабынан негизсиз колдонууга шарт түзүлүүдө, ал эми бул мыйзам актыларында өзгөрүлбөй турган жана кеңири чечмеленбей турган эбегейсиз белгилүү бир эрежени камтуучу императивдүү конституциялык ченем болуп саналат.

Албетте, сот адилеттигин жүзөгө ашырууда судьялар тарабынан адилетсиз аракеттерди болтурбоо механизмдеринин бири болуп «Кыргыз Республикасынын судьялардын статусу жөнүндө» конституциялык Мыйзамдын 28-беренесинин 2-бөлүгүнүн 1-пунктунда каралган «сот адилеттигин жүзөгө ашырууда мыйзамдуулукту айкын жана одоно бузгандыгы үчүн» жоопкерчилик чарасын орнотуу келип чыгат.

Бирок судьялар мыйзамдын талаптарынан ар кандай четтөөсү үчүн эмес, сот адилеттигинин максаттарына жана арналгандыгына айкын карама-каршы келгендиги үчүн жоопкерчилик тартышы керек. Мыйзамдын одоно бузулушунун категориясына мыйзамдын талаптарына жараша жогору турган сот инстанциясы тарабынан соттук актыга айныгыс оңдоолордү алып келген олуттуу бузууларды гана киргизүү керек. Айкындуулук жана одонолуук негизсиз чечмеленбеш керек, алар тартиптик жосундарды баалоодо жана мамилелерде айырмачылыктарга жол бербеген, ошондой эле судьяларга карата тартиптик өндүрүштүн адилеттүү жана бир түрдүү тажрыйбаны орнотууга мүмкүндүк берген мыйзам чыгаруучулук, уюштуруучулук, усулдук чаралар аркылуу так алкактар менен берилиш керек.

Конституциялык палата судьянын ишин баалоонун негизинде анын ак ниеттүү жаңылышуусунун натыйжасында келип чыккан, ошондон улам юридикалык жоопкерчиликке жатпаган учурлардан жазаланууга татыктуу жосундарды ажыратуунун өзөктүү принциби болуш керек деп баса белгилеген.

Судьянын ак ниет жаңылышуусунун натыйжасында кетирген соттук катасы үчүн, ал анын көз карашынан объективдүү негиздери болгон ынанымдары үчүн аны судьянын беделин кетирген факт катары баалоого болбойт, ошондуктан бул өндүү аракет/аракетсиздик тартиптик жоопкерчиликке жатпайт.

Орой шалакылыктын же кесипкөй компетенттүү эместиктин натыйжасында жасалган соттук каталар чындыктын бурмаланышына алып келет, сот адилеттигинин максаттарына карама-каршы келет жана сот бийлигинин аброюна түзөтүлбөс зыян келтирет, демек, судьяга ал келтирген зыянына өлчөмдөш болгон тартиптик жоопкерчилик чараларынын колдонулушу үчүн негиз болуп саналат.

Ошол эле учурда судьянын ошол эле кесепеттерге алып келген, бирок ниеттенип жасалган аракеттери/аракетсиздиги өзүнүн табияты боюнча соттук катага кириши мүмкүн эмес жана ал жасалган жосундун жана келтирилген зыяндын мүнөзүнө жана оордугуна жараша тиешелүү юридикалык жоопкерчиликтин түрүнүн алкагында бааланууга тийиш.

Бирок соттук каталарды четтетүүнүн жалгыз механизми болуп соттук актыларды даттануу институту болушу мүмкүн, тактап айтканда судьянын соттук катасы же объективдүү укукка каршы аракети/аракетсиздигинин бар экендиги жогору турган сот органынын актысы менен гана белгилениши мүмкүн. Судьянын аракеттерин/аракетсиздигин баалоо максатында соттук эмес органдар тарабынан жүзөгө ашырылып жаткан соттук актыларды текшерүүнүн ар кандай процедурасы принципалдуу түрдө жол берилгис. Судьяларга карата тартиптик өндүрүштү жүзөгө ашыруучу органга бул өңдүү укуктун берилиши сот адилеттигинин табиятынын өзүн, сот актынын төгүндөлбөстүгүн, өзгөчөлүктүгүн, милдеттүүлүгүн тануу дегенди гана билдирет.

Жалпысынан, судьялардын көз карандысыздыгынын маанилүүлүгүн же анын кесипкөйлүк жактан ылайык келүүсүнө көзөмөлдү күчөтүү зарылдыгын тандоодо судьялардын көз карандысыздыгынын уюткусуна артыкчылык берилүү керек экендигин, анткени анын жоктугу бүтүндөй сот тутумунун тутумдаш жана бузуучулук кемчиликтин билдирет, ал эми кесипкөй эместик жана компетенттүү эместик – бул кокустан болуучу жана жекелик дефект экендигин эске алуу зарыл (*чечим аткарыла элек*).

9) Конституциялык палата 2020-жылдын 2-декабрындагы чечими менен Жогорку Кеңеш тарабынан кабыл алынган «Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 38, 63-беренелеринин колдонулушун токтото туруу жөнүндө конституциялык Мыйзамды Конституцияга карама-каршы келбейт деп тааныды.

Арыздануучулар, талашылып жаткан конституциялык Мыйзам тийиштүү убакыттык аралыктарды сактоосуз жана коомдук талкууну өткөрбөстөн бир убакытта үч окуудан мыйзамдарда орнотулган тартипти бузуу менен кабыл алынган деп билдиришкен. Жогорку Кеңеш «Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Регламенти жөнүндө» Мыйзамдын 55-беренесинин 10-бөлүгүнүн 8-пунктуна негизсиз шилтеме жасаган, ага ылайык өзгөчө кырдаалда же ал жеткис күчтүн жагдайларына байланыштуу мыйзам долбоорлорун кабыл алууга жол берилет, бирок өлкө бул

абалдардын бирөөндө да болгон эмес. Андан тышкары, талашылып жаткан акттын 1-беренесинде келтирилген бардык башка максатар мыйзам чыгаруу процессинин бекитилген стадияларын буйтап, ылдамдатылган тартипте аны кабыл алуу үчүн негиз болушу мүмкүн эмес.

Конституциялык палата, өлкө токтоосуз мыйзам чыгаруучулук реакцияны талап кылган өзгөчө кырдаалдардан корголгон эмес экенин тааныды, ошондуктан мыйзам долбоорлорун ылдамдатылган режимде кабыл алуу мүмкүн болгон өзгөчө учурларды бекитүү укугунун мыйзам чыгаруучуда болушун жөндүү деп эсептейт. Бул учурларда бардык процедуралык маселелер, анын ичинде мыйзам долбоорлорун коомдук талкуулоо мыйзам чыгаруучулук кийлигишүүнүн ыкчамдуулугунун маанисин жокко чыгарбашы керек.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2020-жылдын 22-мартындагы № 93-р буйругуна ылайык 2020-жылдын 22-мартынан тартып пандемияга жана коронавирус инфекциясынын тарашына байланыштуу өзгөчө кырдаал режими киргизилген, ал азыркы убакытка чейин сакталууда.

Андан тышкары, коомдун тийиштүү бөлүгүнүн шайлоонун жыйынтыгына жана иштеп жаткан шайлоо системасына болгон нааразычылыгы менен шартталган, 2020-жылдын 5-6-октябрында болуп өткөн окуялар массалык баш аламандыктар менен коштолгон жана социалдык туруксуздуктун бардык сапаттарына ээ болгон. Башкача айтканда, Кыргыз Республикасынын масштабдуу социалдык-саясий кризис абалында болуу фактысынын талашсыздыгын тануу мүмкүн эмес. Ушуга байланыштуу Жогорку Кеңеште талашылып жаткан конституциялык Мыйзамдын анын Регламентинде каралган өзгөчө режимде кабыл алуу үчүн бардык формалдык негиздер болгон.

Талашылып жаткан конституциялык Мыйзам менен «Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын шайлоо жараксыз жана болбой калды деп таанылган учурда кайра шайлоону өткөрүү тартибин регламенттеген 38 жана 63-беренелеринин колдонулушу токтото турулган, бул арыздануучулардын пикири боюнча эркин орнотулуучу убакыттык чектердин арасында жарандардын шайлоо укугун чектөө болуп саналат.

Жалпы укуктук мааниде укуктарды жана эркиндиктерди чектөө субъектке мурда берилген укуктарды жана эркиндиктерди мүмкүн болгон жүрүм-турумдун ар кандай чектерин орнотуу же болбосо толук тыюу салуу жолу менен тарытууну же болбосо санын азайтууну билдирет.

Ошол эле учурда, талашылып жаткан конституциялык Мыйзам шайлоо мыйзамдарынын системасынан кайра шайлоону өткөрүү процедурасын биротоло жойгон эмес, башкача айтканда, жарандардын шайлоо укугун жокко чыгарбайт, тарытпайт жана алардын көлөмүн азайтпайт, шайлоо процессинин кээ бир механизмдеринин колдонулушун убактылуу токтотот.

Ошентип, шайлоону жылдыруу, анын ичинде эл аралык укуктун ченемдеринин көз карашында, эгер ал өзүнө бүткүл коомдун кызыкчылыктарына зыян келтирүү коркунучун камтыган кризистер менен пайда кылынган өзгөчө зарылчылык менен шартталса жөндүү.

Ушуну менен бирге, шайлоо процессинин адилеттүүлүгү бекитилген процедураларды жана мөөнөттөрдү сактоодон көз каранды, демек, шайлоону кечирээк мөөнөткө жылдыруу учурунда мындай чечим объективдүү жагдайлар менен бекемделиши керек жана мындай жылдыруунун максаттарына өлчөмдөш болууга тийиш.

Талашылып жаткан Мыйзамдын 2-беренесине ылайык шайлоону өткөрүү 8 айга чейин жылдырылат, бул Конституциялык палатанын пикири боюнча чектен тыш жана объективдүү себептер менен акталуу эмес болуп саналат. Кайра шайлоону өткөрүүнүн негизсиз узак мөөнөтүн орнотуу шайлоочулардын мамлекеттик институттарга болгон ишенимин жоготуу тобокелине алып келет жана демократиялык принциптерге олуттуу зыян келтирет. Бирок алар талашылып жаткан конституциялык Мыйзамды Кыргыз Республикасынын Конституциясына карама-каршы келет деп таануу үчүн жетиштүү деп эсептелиши мүмкүн эмес, анткени шайлоону жылдыруу өзүнүн маңызы боюнча шайлоонун мезгилдүүлүгүн жана милдеттүүлүгүн жокко чыгарбайт, жарандардын шайлоо укугун тарытпайт жана башка жол менен чектебейт.

Европа Кеңешинин Венециялык комиссиясынын баасы боюнча талашылып жаткан акт анык демократиялык принциптерди чагылдырбайт жана эч кандай конституциялык жоболорду ачык бузбайт.

Арыдануучулар Жогорку Кеңештин депутаттары беш жылдык мөөнөткө шайланат, ал эми алардын ыйгарым укуктарынын мөөнөтү бүтүү, ошондуктан алардын конституциялык реформага катышуусу болжолдуу конституциялык өзгөртүүлөрдүн легитимдүүлүгүндө алдын ала күмөндүүлүктү туудурат деп көрсөтүшөт. Жогорку Кеңештин иштеп жаткан чакырылышы тарабынан өзүнүн легитимдүүлүгүн 5 жылдык мөөнөттөн ары узартуусу мыйзамсыз болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы Жогорку Кеңештин депутаттары өзүнүн ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууга укуктуу болгон так мөөнөттү гана эмес, бул ыйгарым укуктар токтотулуш үчүн милдеттүү болгон шарттарды да орнотот. Бул конституциялык орнотмолордун милдети алар өзүнүн бирдиктүүлүгүндө бир жагынан бийлик органдарынын алмашуучулук демократиялык принцибин кепилдөөсүндө, экинчи жагынан мамлекеттик бийлик органдарынын системасында мыйзам чыгаруу бутагынын жашоого жөндөмдүүлүгүнүн үзгүлтүксүздүгүн камсыздашында камтылат. Ошол эле учурда, Кыргыз Республикасынын Конституциясы мыйзам чыгаруу органынын ыйгарым укуктарын узартуу максатын көздөбөйт, бийликти бөлүштүрүү принцибинин негизинде мамлекеттик бийликти түзүүнүн конституциялык конструкциясын сактоону талап кылат.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин мамлекеттик механизмдин түзүмүндөгү ролу мыйзам чыгаруу бийлигин жүзөгө ашырууда гана камтылбайт. Аны менен бир катар парламент өкүлчүлүктүү жана контролдук функцияларын ишке ашырат, ошондой эле өтө маанилүү мамлекеттик маселелерди чечет. Мыйзам чыгаруу органынын бул инструментарийлери өзүнүн жыйындысында бийлик бутактарынын арасындагы тең салмактуулукту камсыз кылууга, кармоолор жана каршы салмактар системасынын тийиштүү иштөөсүнө мүмкүндүк берет.

Европа Кеңешинин Венециялык комиссиясынын Корутундусуна ылайык Конституциянын 71-беренесинин 3-бөлүгүнүн максаты институционалдык вакуумдун ар кандай формасын алдын ала болтурбоодо турат. Мамлекеттин функциялары ар дайым токтоосуз жана тыныгуусуз камсыз кылынышы керек.

Мыйзам чыгаруу органынын мандатын өзүндө сактоо менен, Жогорку Кеңеш пролонгация мезгилинде өз ишмердигинде акылдуу сабырдуулук принцибин жетекчиликке алууга милдеттүү. Башка сөздөр менен айтканда, Жогорку Кеңеш өзгөчө зарылдык менен шартталган жана кечиктирилбес мүнөзгө ээ болгон чечимдерди кабыл ала алат, башкача айтканда, өлкөдөгү социалдык саясий кырдаалды турукташтырууга, ар түрдүү кризистерди жана социалдык кыйындыктарды жеңүүгө, укук тартибин, мамлекеттин жана калктын коопсуздугун, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн ишмердүүлүгүн камсыз кылууга, ошондой эле бийликти бөлүштүрүү принцибинин натыйжалуу иштөөсүн колдоого багытталган.

Конституциялык реформаны өткөрүү зарылдыгы сыяктуу талашылып жаткан конституциялык Мыйзамды кабыл алуунун негизи арыздануучулардын тынчсыздануусуна алып келүүдө, анткени Жогорку Кеңештин иштеп жаткан чакырылышынын ага катышуусу Конституцияга болгон болжолдуу конституциялык өзгөртүүлөрдүн легитимдүүлүгүндө алдын ала күмөндүүлүктү туудурат.

Конституциялык палата, Конституциянын туруктуулугу принцибин сактоонун өзгөчө маанилүүлүгүн баса белгилөө менен, талашылып жаткан конституциялык Мыйзам өзүнүн жөнгө салуу предмети боюнча конституциялык реформанын акты болуп эсептелбейт деп белгилейт. Башкача айтканда, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин талашылып жаткан конституциялык Мыйзамдын 1-беренесинде баяндалган ниети конституциялык реформаны өткөрүү тууралуу буйрууну же өкүмчүл тапшырманы камтыган укуктун өз алдынча ченеми катары бааланышы мүмкүн эмес. Башкача айтканда, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасы каралып жаткан иштин алкагында Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин жасай элек иш аракеттеринин укуктуулугуна баа бере албайт, анткени талашылып жаткан конституциялык Мыйзам конституциялык реформаны өткөрүүнүн юридикалык негизи болуп эсептелбейт.

10) Конституциялык палата 2020-жылдын 16-декабрындагы чечими менен Жазык процесстик кодексинин 293-беренесинин 5-бөлүгүнүн конституциялуулугуна баа берип, камакка алуу превентивдүү мүнөздө болуп, айыпталуучуга карата гана колдонулушу мүмкүн деп белгилеген. Бөгөт коюу чарасы катары камакка алуунун маңызы адам анын сотто айыптуулугу жөнүндө маселеси толук чечилмейин эркинен ажыратылуусу болуп саналат. Мында айыпталуучунун тергөөдөн жана соттон жашынуу, иш боюнча сотко акыйкаттыкты аныктоодо, соттун өкүмүн аткарылышын камсыз кылууда тоскоолдук туудуруу мүмкүндүгү бөгөт коюунун негизги максаты болот.

Ошентип, камакка алуу процесстик мажбурлоо чарасы болуп саналат жана жоопкерчиликтин чарасы катары каралышы мүмкүн эмес, анткени ал кылмыш жасоо үчүн эмес, айыпталуучу тарабынан мыйзам бузууларга жол бербөө үчүн колдонулат.

Жазык-процесстик кодекси жазык сот өндүрүшүнүн сотко чейинки жана соттук стадиялары үчүн камакта кармоонун ар кандай мөөнөттөрүн бекитет, ошондуктан мыйзамдарда да мындай кармоонун чектелүү бирдиктүү мөөнөт дагы белгиленген эмес, аны менен катар, соттук стадия үчүн камакта кармоонун максималдуу мөөнөтүн аныктоочу формалдуу чектөөлөр дагы каралган эмес.

Алсак, оор жана өзгөчө оор кылмыштар боюнча жазык иштери боюнча соттук стадияда, сот өндүрүшү каралып жаткан сот, эгерде сот жараянын өз убагында бүтүрүү мүмкүн болбосо жана алдын алуу чарасын өзгөртүүгө же жокко чыгарууга негиз жок болсо, бөгөт коюу чаранын мөөнөтү ар бир жолу 2 (эки) айга чейин узартылышы мүмкүн (Жазык-процесстик кодексинин 293-беренесинин 3, 4-бөлүктөрү).

Конституциялык палата тараптардын айыпталуучуну камакта андан ары кармоо үчүн негиздердин болуусу жөнүндө маселени кеминде 2 айдан кийин сотко даректелген кароого кайрылуу талабы туурасында кайрылуулары болгон күндө да, болбогон күндө да, бул бөгөт коюу чарасынын колдонулушунун мыйзамдуулугуна жана негиздүүлүгүнө соттук контролдоону камсыз кылат, эгер бөгөт коюу чарасынын зарылчылыгы далилденбеген учурда, ал жокко чыгарылат деп белгилеген.

Ошону менен катар, жазык-процесстик кодексинин 293-беренесинин 5-бөлүгүндө өзгөчө учурларда бөгөт коюу чараларын колдонуу мөөнөтүн бир жылдан ашыкка узартуу иш өз өндүрүшүндө турган судьянын жүйөлөнгөн токтому боюнча жүргүзүлөт деп каралган.

Талашылып жаткан ченемдин диспозициясына ылайык мыйзам чыгаруучу судьяга бөгөт коюу чараларын колдонуунун мөөнөтүн бир жылдан ашыкка узартуу жөнүндө маселенин өзгөчө учурларын өз алдынча аныктоону жүктөйт. Анын менен, ушул маселени чечүүдө судьянын чексиз өз карамагында калтыруусу үчүн өбөлгөлөр түзүлөт. Ал эми адамдын жана жарандын конституциялык укуктары менен эркиндиктеринин чөйрөсүнө укуктук жөнгө салуунун мындай ыкмалары менен кийлигишүүгө жол берилбейт.

Инсандын эркиндиги жана кол тийгистиги сыяктуу алсыз чөйрөдөгү укукта укуктук аныктуулук принцибин тоготпостук сот адилеттигинде тутумдаштык бузуулуларга гана алып келбестен, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин коргоо чөйрөсүндө мамлекеттин кадыр-баркына доо келтириши мүмкүн.

Демек, Жазык-процесстик кодексинин 293-беренесинин 5-бөлүгү ачыктык жана тактык берүүчү укуктук аныктык принцибине жооп берүүчү, кеңейтилип чечмелөөнү жана өзүм билемдик менен колдонууну жокко чыгаруучу конкреттүү ченемдүү жоболорду камтыбаган даражада өзүнүн укуктук мааниси боюнча Конституцияга карама-каршы келет. Каралып жаткан маселенин андан ары укуктук жөнгө салынуусу адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин уруксат берилген чектөөлөрдүн бардык шарттарын кармануунун негизинде гана түзүлбөстөн, айыпталуучулардын орунсуз кармалып туруусуна жана акылга сыйган мөөнөттөрдө соттолуу укуктары жөнүндө эл аралык пактылардын талаптарына дагы жооп берүүсү керек (*чечим аткарыла элек*).

11) Конституциялык палата 2020-жылдын 23-декабрындагы чечими менен КР Жарандык процесстик кодексинин 352-беренесинин 1-бөлүгүнүн конституциялуулугуна баа берип, талашылып жаткан ченемди, эгер чыгарылган соттук акты менен ишке катышууга тартылбаган жактардын укуктары же мыйзам менен корголуп жаткан кызыкчылыктары бузулган болсо, аларга кассациялык доо арыз менен кайрылууга укук бербеген бөлүгүндө КР Конституциясына карама-каршы келет деп тааныган.

Конституциялык палата адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерине соттук коргонуу укугу мамлекеттик коргоонун универсалдуу укуктук каражаты болуп саналат, ал бардык башка конституциялык укуктар менен эркиндиктерге карата камсыз кылуучу – калыбына келтирүүчү иш-милдетти аткарат деп белгилеген.

Соттук коргонуу анын жеткиликсиздигинде мүмкүн эмес. Мамлекет жарандар үчүн сот адилеттигин формалдуу колдонуусун гана камсыз кылбастан, ушул укуктук каражаттын натыйжалуулугун кепилдеген мыйзам чыгаруу механизмдерин түзүүгө милдеттүү.

Жаңылыш актыны четтетпестен бузулган укуктарды калыбына келтирүү мүмкүн эмес, ал жогору турган инстанцияга даттануу аркылуу ишке ашат.

Чыгарылган соттук акты менен ишке катышууга тартылбаган жактардын укуктары менен кызыкчылыктары бузулган жактар деп талаш-тартыштын тарабы болбогон, бирок анын бүтүмүнө кызыктар болуусу негизделген, чыгарыла турган соттук акт менен укуктары менен кызыкчылыктарынын бузулушу мүмкүн субъектилерди болжойт. Мындай жактардын процеске катышуусунун башкы өзгөчөлүгү алар акыйкатты табууга көмөктөшөт, келечекте болуучу жагымсыз кесепеттерден өзүн коргойт. Айрым учурлардан тышкары, алар процесстин башка тараптары сыяктуу эле укуктарды пайдаланат жана милдеттүү болушат, демек, сот аларды

далилдөөнүн тең укуктуу субъектилери деп таануусу керек. Көрсөтүлгөн жактардын пикирин жана далилдерин эске албастан чыгарылган соттук акт негиздүү жана адилеттүү болуп саналышы мүмкүн эмес.

Ишке мурда катышууга тартылбаган жарандардын укуктары менен милдеттери туурасында сот кабыл алган чечимге, талашылып жаткан ченемдин диспозициясына ылайык укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктары бузулган жарандар төмөн турган соттук инстанциялардын мыйзамдуу күчүнө кирген соттук актыларын кассациялык тартипте даттануу укугуна ээ эмес. Бул жагдай Кыргыз Республикасында сот адилеттүүлүгүнө жетишүү деңгээлин кыйла төмөндөтөт.

Эгер ишке катышууга тартылбаган жактын укуктары менен эркиндиктерин соттук чечим бузган болсо, анын бузулган укуктарын калыбына келтирүү үчүн сот процессинин түздөн-түз катышуучулары менен бирдей укуктук каражаттарга ээ болууга тийиш.

Баяндалганды эске алуу менен, Конституциялык палата Жарандык процесстик кодексинин 352-беренесинин 1-бөлүгү ишке катышууга тартылбаган жактардын соттук актыга кассациялык даттануу берүүгө укуктуулардын тизмесинен алып салуу менен, сотко кайрылууда кызыктар субъектилердин процесстик укуктарына чектөө жана өлчөмсүз айырмачылыкты киргизет деген тыянакка келди (*чечим аткарыла элек*).

II. Конституциялык палатанын чечимдеринин аткарылуусунун сереби.

Конституциялык палата түзүлгөн учурдан тартып (2013-ж.) жана 2020-жылдын 31-декабрына карата бардыгы болуп 108 чечим жана 1 корутунду кабыл алган, анын ичинен:

- ченемдик укуктук актыларды Конституцияга карама-каршы келбейт деп тануу жөнүндө – 71 чечим;

- ченемдик укуктук актыларды толугу менен же жарым-жартылай Конституцияга карама-каршы келет деп таануу жөнүндө – 37 чечим.

Конституциялык палата жыл сайын өзүнүн ишмердигинин жыйынтыктарын чыгарып жатып, «Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасы жөнүндө» конституциялык Мыйзамдын 4-беренесинин 2-бөлүгүнүн 3-пунктун жетекчиликке алып, өзү кабыл алган актылардын аткарылуусун анализ кылат. Актылары Конституциялык палатанын кароо предмети болгон ченем жаратуучу органдар берген маалыматтын талдоосу боюнча, мазмунунан мыйзамдарга өзгөртүү киргизүү зарылдыгы келип чыккан 56 чечимден Конституциялык палатанын 16 чечими аткарыла элек (2020-жылдын 31-декабрына карата):

1) Конституциялык палатанын 14-сентябрь 2015-жылдагы «Кыргыз Республикасынын жарандарын биометрикалык каттоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 2-беренесинин 1-бөлүгүнүн, 2-бөлүгүнүн 2-пунктунун, 3-беренесинин 3-абзацынын, 4-беренесинин 1, 2-пунктарынын, 5-беренесинин 1, 2-бөлүктөрүнүн, 6-беренесинин 1, 3-бөлүктөрүнүн, 7-беренесинин конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча чечими;

2) Конституциялык палатанын 27-ноябрь 2015-жылдагы шайлоо өнөктүгүнүн мезгилинде Кыргыз Республикасынын жарандары, саясий партиялар каржылоону талап кылган шайлоо алдындагы үгүт иштерин талапкерлер, талапкерлердин тизмесин көрсөткөн саясий партиялар менен макулдашуу боюнча гана жана алардын шайлоо фонддору аркылуу жүргүзүүгө укуктуу деп белгилеген «Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 22-беренесинин 11-бөлүгүнүн ченемдик жобосунун конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча чечими;

3) Конституциялык палатанын 27-январь 2016-жылдагы «Жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 14-беренесинин 1-бөлүгүнүн экинчи абзацынын конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча чечими;

4) Конституциялык палатанын 2-ноябрь 2016-жылдагы «Уюшкан кылмыштуулукка каршы аракет жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 15-беренесинин 5-бөлүгүнүн, 21-беренесинин 3, 5, 7 бөлүктөрүн, 22-беренесинин 1-5-пункттарынын конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча чечими;

5) Конституциялык палатанын 1-ноябрь 2018-жылдагы «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик сырларын коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 15-беренесинин, 17-беренесинин 4-пунктунун конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча чечими;

6) Конституциялык палатанын 1-февраль 2019-жылдагы «Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 15-беренесинин 3-бөлүгүнүн үчүнчү абзацынын жана 17-беренесинин 2-бөлүгүнүн конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча чечими;

7) Конституциялык палатанын 13-февраль 2019-жылдагы Кыргыз Республикасынын Жер кодексинин 1-беренесинин 11-пунктунун «б», «в», «г» пунктчаларынын конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча чечими;

8) Конституциялык палатанын 17-апрель 2019-жылдагы «Кыргыз Республикасынын Адвокатурасы жана адвокаттык иш жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 19-беренесинин 2-бөлүгүнүн 4-пунктунун конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча чечими;

9) Конституциялык палатанын 24-апрель 2019-жылдагы «Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Регламенти жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 3-беренесинин 1-бөлүгүнүн 35-пунктунун конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча чечими;

10) Конституциялык палатанын 24-октябрь 2019-жылдагы «Кыргыз Республикасынын Президентинин ишмердигинин кепилдиктери жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 1-беренесинин 8-пунктунун «б»

пунктчасынын жана 2-беренесинин конституциялуулугун текшерүү жөнүндө иш боюнча чечими.

Эскертүү: 6 аткарыла элек чечимдер ушул Маалыматтын биринчи бөлүмүндө көрсөтүлгөн.